

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ STRATEJİK DERİNLİK REVİZYONUNDA BALKANLAR

Yasin AVCI*

Öz

Soğuk savaşın bitimine paralel olarak sona eren uluslararası sistemin iki kutuplu ve statik yapısı, uluslararası siyasal aktörlere yeni manevra alanları kazandırmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak, Türkiye de yakın kara havzaları üzerindeki etkinliğini arttıracak politika üretim kapasitelerini gözden geçirmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara tekabül eden bu yaklaşımın teorik zemini ise Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik doktrinine kadar oluşturulamamıştır. Bu noktada, oluşturulması gereken teorik zeminin pratik gelişmeler nezdindeki önemi ise teorilerin geleceğe yönelik projeksiyon oluşturmalarından ve dış politika alanında girişilen manevralar arasındaki dengeyi, tutarlılığı ve istikrarı sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Türk dış politikasında sistematikleştirme ve kavramsallaştırma döneminin Ahmet Davutoğlu etkisinin yadsınmayacağı AK Parti dönemine tekabül ettiği aşikâr olmakla birlikte, teoride ortaya konan politik öncelik ve hedeflere ulaşmada ne kadar ilerleme sağlandığı sorusu yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bununla birlikte, doktrin içerisinde Türkiye'nin yakın kara havzaları arasında zikredilen Balkanlar özelinde bu tartışma, yalnızca iç politik unsurlar tarafından değil aynı zamanda Balkan menşeli akademisyenler, medya ve düşünce kuruluşları nezdinde de yoğunlaşmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türk dış politikasında yaşandığı iddia edilen değişimi, doktrinde önemli bir yere konulan Balkan havzası üzerinden bir tahlile tabi tutan çalışma, Davutoğlu'nun doktrini üzerinden teorize edilen politika ile bu politikanın Ak Parti tarafından uygulanışını analitik bir gözlem ile mukayese etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Stratejik Derinlik Doktrini, Ahmet Davutoğlu, Balkanlar, AK Parti.

BALKANS IN STRATEGIC DEPTH REVISION OF TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

The bipolar and static structure of the international system that ended in parallel with the end of the Cold War has brought new maneuver areas to international political actors. In connection with this development, also Turkey has started to review its policy production capacities to increase its efficiency over close land basins. The theoretical basis of this approach corresponding to 1990's could not be established until the Ahmet Davutoğlu and the doctrine of Strategic Depth. At this point, the importance of the necessary theoretical ground that should be created in the presence of the developments in practice arises from that theories create road map about future and provide balance, stability and consistency between maneuvers in the area of foreign policy. Therefore, as well as it is clear that Turkish foreign policy's systematizing and conceptualization corresponds to AK Party period in which Ahmet Davutoğlu's influence can not be denied, the question of how much progress has been made about policies and objectives which have priority in theory is widely discussed. On the other hand; this discussion is intensifying among not only internal political actors, but also the Balkan origin academics, the media and think tanks specific to Balkans, which referred among Turkey's close land basins in doctrine. From this point; this study, which analyzes the claimed change in Turkey's foreign policy in terms of Balkan basin, compares the policy theorized by Davutoğlu's doctrine with AK Party's success in implementation this policy with an analytical observation.

Key Words: Turkish Foreign Policy, Strategic Depth Doctrine, Ahmet Davutoğlu, Balkans, AK Party

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yasinavcı@selcuk.edu.tr.

GİRİŞ

Uluslararası sistemin iki kutuplu ve statik yapısının Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ortadan kalkması,¹ devletlerin uluslararası konumlarını ve dış politikalarını gözden geçirdikleri bir süreci beraberinde getirmiştir.² Her ne kadar yeni dönemin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) uluslararası sistemi tek başına şekillendireceği bir süreç şeklinde cereyan edeceği varsayılmış³ ve bu varsayımın meşru zemini yeni dönemin ideologları olan Francis Fukuyama⁴ ve Samuel Huntington⁵ tarafından ilan edilmişse de; küresel çapta bu hegemonyaya yönelik ortaya çıkan başkaldırıları, öngörülen yeni süreci tersine çevirmiştir.⁶ Zira bu yeni dönemde uluslararası sistem son derece dinamik bir yapıya bürünmüş, iki kutuplu dönemin donmuş ihtilafları (frozen conflicts) tekrar kaynamaya başlamış⁷ ve özellikle imparatorluk mirasına sahip devletler (Türkiye, Rusya vs.) tarafından sistemde daha etkin olma girişimleri yoğun bir şekilde başlatılmıştır.⁸

Uluslararası sistemdeki bu değişimin katalizör görevi görmesi ile birlikte Türk dış politikasında değişim sinyallerinin görüldüğü aşikâr iken; bu değişimin motoru olacak yani pratikteki uygulamalara ivmesini verecek teorik zemin, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarına ve Stratejik Derinlik doktrinine kadar oluşturulamamıştır.⁹ Değişimin AK Parti hükümetlerinden önce başladığı ise, Türk dış politikasına yönelik - AK Parti dönemine özgü sanılan- neo Osmanlıcılık¹⁰ tartışmalarının, Turgut Özal ve

¹ Alida Tomja, "Polarity and International System Consequences", *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Vol. 1, No: 1, 2014, s. 57.

² John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No: 1, 1990, s. 31.

³ Andreas Wenger, Doron Zimmerman, *International Relations: From the Cold War to the Globalized World*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 1.

⁴ Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest*, 1989.

⁵ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 1993.

⁶ Christopher Layne, "This Time It's Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana", *International Studies Quarterly*, Vol. 56, Issue: 1, 2012, s. 203.

⁷ Benjamin Mueller, *At Cold War's End: Complexity, Causes and Counterfactuals*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, 2015, s. 73.

⁸ Nikolai V. Zlobin, "The United States, Russia and the New Challenges", *Demokratizatsiya*, 2003, s. 45.

⁹ Bülent Aras, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Vol. 11, No: 3, 2009, s. 127.

¹⁰ Neo-Osmanlıcılık terimi, ilk olarak gazeteci Cengiz Çandar tarafından kullanılmıştır. Ona göre bu yaklaşım; Türkiye'nin bölgesinde Osmanlı mirası eksenli çok boyutlu ve aktif bir dış politika gütmesini gerekli görmektedir. Bununla birlikte aynı anlayış, Türkiye'yi Türk İslam dünyasının lideri olarak da görmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban H. Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

Anavatan Partisi dönemindeki iç ve dış politik adımlar neticesinde başladığı göz önüne alındığında, belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹¹ Başka bir anlatımla Türk dış politikasında değişim ve dönüşüm arayışları 1990'lı yıllardan itibaren başlamış olmakla birlikte¹² bunun teorik zemini Ahmet Davutoğlu ve onun Stratejik Derinlik doktrinine kadar oluşturulamamıştır.

Bahse konu yargıyı açmak gerekirse, ekonomide özel teşebbüsün ön plana çıkması, liberal sistemin gereklerinin benimsenmesi, uluslararası ekonomiyle entegrasyon çabaları ile dış politikada çok yönlü ve aktif bir dış politika oluşturma düşüncesi şeklinde özetlenebilecek Özal dönemi, Soğuk Savaş akabinde geleneksel Türk dış politikasının ciddi şekilde sorgulandığı ve çeşitli alternatif yaklaşımların üretilmeye çalışıldığı bir dönemdir.¹³ Yine bu dönemde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B.) çöküşüyle ortaya çıkan Orta Asya Türk devletleri temelli jeopolitik boşluk Türkiye'nin Orta Asya'ya ilgisini, Balkanlar'da ortaya çıkan krizler ise Türkiye'nin Balkanlar ile olan tarihsel bağlarını gündeme getirmiştir.¹⁴ Ancak bahse konu atılım çabasına rağmen ortaya konulan politik hedeflere ulaşıldığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir.¹⁵ Böylesi bir durumun kısmi bir sebebi de ortaya konulan politik hedeflerin teorik bir çerçeveden yoksun oluşudur.

Bu meyanda pratikteki uygulamaların hem meşru zeminini oluşturacak hem de dış politika alanında atılan adımlardaki dengeyi sağlayacak bir kuramın varlığının önemi ise teorilerin geleceğe yönelik projeksiyon oluşturma ve atılan/atılacak olan adımların istikrarlı, dengeli ve tutarlı olmasını sağlama özelliklerinden kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bu minvalde Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu teori ile birlikte Türk dış politikasında

¹¹ Kendisini, ideolojik açıdan milliyetçi-muhafazakâr parti olarak nitelendiren ve ekonomide liberal sistemin gereklerini savunan Anavatan Partisi ve Turgut Özal, aslında birçok bakımdan Ak Parti'nin öncülü konumdadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Çınar, "Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Akademik Bakış*, Sayı: 26, 2011.

¹² Mustafa Aydın, "Turkish Foreign Policy During the Gulf War of 1990-1991", *Cairo Papers in Social Sciences*, Vol. 21, No:1, 1998, s. 2.

¹³ Berdal Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade 1983-1993", *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No: 1, 2001, s. 75.

¹⁴ Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No: 6, 2006, s.s. 945-947.

¹⁵ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1-4, 1996, s.s. 360-362.

¹⁶ Valerie M. Hudson, Christopher S. Vore, "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow", *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, Issue: 2, 1995, s. 212.

kavramsallaştırma ve sistematikleştirme dönemini oluşturduğu söylenebilir.¹⁷ Tüm bu ön değerlendirmelerden sonra Türk dış politikasında değişimin -hatalı bir şekilde- Ak Parti hükümetleri dönemiyle ilişkilendirilmesi anlaşılabilir hale gelmektedir. Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse, Ak Parti iktidarlarının değişim sancıları çeken Türk dış politikasının kuramsal çerçevesini ortaya koyması, değişim adımları 1990'lı yıllara dayandırılabilirken değişimin Ak Parti iktidarları ile birlikte düşünülmesinin bir sebebini teşkil etmektedir.

Nihayetinde oluşturulan teorik zemin ile birlikte Türk dış politikası, Ak Parti'nin iktidarı döneminde köklü bir değişim yaşamış ve bu yeni dönemin en önemli figürü Ahmet Davutoğlu olmuştur.¹⁸ Öyle ki bu değişim neticesinde artık Türkiye batı ittifakı nezdinde komünizmin Avrupa içlerine ilerleyişini engelleyecek bir bariyer (Turkish barrier) olarak nitelendirilemez. Zira Türkiye, kendisini merkeze koyan bir anlayışla hem kendi potansiyelinin farkına varmaya başlamış hem de tutunduğu coğrafya içerisindeki yeni gelişmeleri yakından takip ederek kendisini dönüştürmüştür.¹⁹ Dolayısıyla genelde yeni dönem Türk dış politikasını özelde ise Türk dış politikasının Balkan havzasında izlediği seyri değerlendirmek adına Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrininin esaslarını ortaya koymak bir mecburiyettir. Zira Davutoğlu'nun dış politika karnesini çıkarabilmenin belki de en güvenli yolu teorisyenin ortaya koyduğu politik hedeflere pratikte ne kadar ulaşabildiğini tespit etmekten geçmektedir.

Bu çerçevede, Stratejik Derinlik doktrininin temel dayanak noktası bir devletin dünya politikasındaki gücünün, o devletin jeostratejik konumuna ve tarihsel derinliğine bağlı olduğudur. Bu iki parametre göz önüne alındığında Türkiye benzersiz bir konuma sahiptir. Türkiye'nin bu alanlardaki benzersizliği ise, jeostratejik olarak boğazlara ve tarihsel olarak da Osmanlı mirasına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰ Aynı şekilde, tarihsel derinlik ile birleşerek bir devletin stratejik derinliğini oluşturan coğrafi derinlik açısından bakıldığında, Türkiye'nin coğrafi derinliği, onu birçok jeopolitik alanın

¹⁷ Eduard Soler i Lecha, "The Conceptual Architecture of Turkish Foreign Policy: An Update in Light of Regional Turbulence", *Mediterráneo*, No: 18, 2011, s. 1.

¹⁸ Eyüp Ersoy, "Old Principles, New Practices: Explaining the AKP Foreign Policy", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 8, No: 4, 2009, s. 116.

¹⁹ Ziya Öniş, "Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Turkey*, Vol. 13, No:1, 2011, s. 47.

²⁰ Jashua W. Walker, "Learning Strategis Depth: Implicationsa of Turkey's New Foreign Policy", *Insight Turkey*, Vol. 9, No: 3, 2007, s. 33.

merkezine oturtmaktadır. Dolayısıyla doktrin, Türkiye'nin tüm bu jeopolitik alanlarda aktif bir politika izlemesi gerektiğini belirtmektedir.²¹

Stratejik Derinlik doktrininde jeopolitik bir okuma hâkim olsa da doktrin yumuşak güç, çatışmaların çözümü, kazan kazan çözümleri gibi liberal bileşenleri de içermektedir. Türkiye'yi Ortadoğu, Balkan, Kafkas, Orta Asya, Hazar, Körfez ve Karadeniz ülkesi olarak nitelendiren Davutoğlu'na göre Türkiye tüm bu bölgelere aynı anda etkide bulunacak kapasitededir ve bu sebeple global stratejik rol üstlenebilir. Bu anlayışla Davutoğlu Türkiye'nin İslam ile Batı arasında bir köprü olduğu görüşünü reddetmektedir. Zira bu anlayış, Türkiye'nin diğer devletlerin bölgesel ve global çıkarları doğrultusunda kullanılmasını da içerisinde barındırmaktadır.²² Başka bir anlatımla Davutoğlu Türkiye'nin uluslararası ortamdaki konumuna dair edilgen bir değerlendirmeden ziyade etkin ve etkili bir konumlandırmayı tercih etmektedir.

Türkiye'nin geleneksel dış politika yaklaşımlarını eleştirerek savlarını güçlendirme yolunu seçen Davutoğlu'na göre Türkiye, mevcut uluslararası sistemde içine kapanık bir varoluş tarzını benimseyemez. Bu noktada Türkiye için iki seçenek bulunmaktadır: Türkiye ya dinamik bir medeniyet eksenini oluşturma yolunu bunun beraberinde getireceği risklerle birlikte kabul edecek ya da başkalarının medeniyet eksenlerinde edilgen bir devlet olarak kalmaya devam ederek tüm şahsiyet ve itibarını kaybedecektir.²³ Türkiye'nin dünya politikasında ve bölgesel alanda etkin şekilde hareket etmek isteyen her devlet tarafından dikkate alınması gereken jeopolitik konumunu, Soğuk Savaş süresince çevre unsuru olmayı kabullendiği ittifak içerisindeki itibarını ve pazarlık gücünü arttırmak adına oldukça statik bir şekilde kullandığını belirten Davutoğlu, Soğuk Savaş akabinde ortaya çıkan dinamik uluslararası sistem içerisinde Türkiye'nin bu jeopolitik konumunu daha geniş ölçekte kullanması gerektiğini belirtmektedir. Zira jeopolitik konum, ona uygun dış politik manevralarla etkin bir şekilde desteklenmedikçe tek başına bir anlam ifade etmemektedir.²⁴

²¹ Alexander Murinson, *a.g.e.*, s.s. 947-948.

²² Loannis N. Grigoriadis, "The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy", *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, Working Paper, No: 8, 2010, s. 4.

²³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s. 93.

²⁴ *a.g.e.*, s.s. 116-117.

Davutoğlu'na göre Türkiye'nin jeopolitik konumu ülkenin etkinliğini kademeli olarak bölgesel ölçekten küresel ölçeğe taşımak için kullanılmalı yani statükonun muhafazası adına bir strateji olarak görülmemelidir. Zira jeopolitiği bu noktada kullanmak, bir zaman sonra bu jeopolitik üstünlüğün ortadan kalkması sonucunu beraberinde getirebilir.²⁵ Dolayısıyla doktrine göre Türkiye, kendi tarihine ve coğrafi derinliğine uygun olarak pro-aktif bir politika izlemelidir. Bu amaca ulaşmak için Türkiye bütün bölgelerle olan tarihsel ve kültürel bağlarının, demokratik kurumsal yapısının ve büyüyen pazar ekonomisinin oluşturduğu yumuşak güç potansiyelinden yararlanmalıdır.²⁶ Nihayetinde Ahmet Davutoğlu Türk dış politikasının 21. yüzyıl için temel stratejisini; güç merkezleriyle ilişkilerini alternatifleri ile birlikte yeniden değerlendirmek, yakın çevresinde uzun dönemli siyasi ekonomik ve kültürel ilişkilerini sağlamlaştırmak olarak sıralamaktadır.²⁷

Son kertede jeopolitik teorilerin küresel güç olma iddiasındaki devletlerin başvurdukları bir enstrüman olduğu göz önüne alındığında²⁸ Stratejik Derinlik doktrini, Türkiye'nin uluslararası sistemde daha etkin olma isteğini yansıtmaktadır. Ancak, ortaya konulan teori ile yürütülen politikalar arasındaki uyumun varlığı konusundaki tartışmalar Stratejik Derinlik doktrini ve Ak Parti'nin dış politika hamleleri özelinde yoğunlaşarak artmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel sorunsalı doktrinde önemli bir yere konulan Balkan havzasına yönelik Türk dış politikası ile teoride ortaya konan politik öncelik ve hedeflerin ne ölçüde uyumlu olduğudur.

Bu çerçevede ve çalışma kapsamında ilk olarak Balkan havzasının Türkiye nezdindeki stratejik derinliği ve Ak Parti iktidarları döneminde Türkiye'nin Balkan politikası irdelenmiş akabinde de Davutoğlu'nun Balkan havzası nezdinde ortaya koyduğu politik hedeflerin ve politik pratiklerin uyumlulukları ele alınmıştır. Bu minvalde ve çalışma neticesinde ulaşılan yargıya göre Davutoğlu'nun Türk dış politikasının karar alma sürecinde etkin ve etkili bir aktör olduğu dönemde ortaya konulan hedeflere ulaşma noktasında kısmi bir başarı sağlanmıştır. Ancak özellikle Balkan havzasındaki Müslüman topluluklara yönelik benimsenen Neo-Osmanlıcı dilin,

²⁵ *a.g.e.*, s. 117.

²⁶ Loannis N. Grigoriadis, *a.g.e.*, s. 5.

²⁷ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

²⁸ Şaban Çalış, Erdem Özlük, "Jeopolitik: Mekânın Siyasallaştırılması ve Suiistimal Edilmesi", Zeynep Dağı (ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

Müslüman olmayan toplulukları Balkanlar özelinde izlenen dış politikayı bazı noktalarda başarısızlığa uğratacak düzeyde rahatsız ettiği çalışma neticesinde ulaşılan bir diğer sonuçtur.

BALKANLARIN STRATEJİK DERİNLİĞİ VE AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BALKAN HAVZASINDAKİ SEYRİ

Balkan havzasını Türkiye'ye yakın olan Ortadoğu ve Kafkas havzalarından ayıran üç özelliği bulunmaktadır: İlk olarak Balkanlar, diğer iki havzaya nazaran Osmanlı egemenliği altında daha uzun süre kalmıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin Balkan havzası üzerinden yükselen bir güç olduğu da aşikârdır.²⁹ İkinci olarak ise, Türkiye ile “Osmanlı mirası” temelinde ortak bir paydada buluşan tek havza Balkanlardır. Zira Kafkaslar hiçbir zaman Osmanlı egemenliği altına girmemiştir. Ortadoğu ise yüzyıllar boyu Osmanlı'nın hâkimiyetinde bulunmasına rağmen Türkiye ile ortak paydası İslam'dır. Son olarak, ABD'nin Ortadoğu üzerindeki hâkimiyetini sürdürme çabası içerisinde olduğu, Rusya'nın da Kafkaslar eksenli güç mücadelesindeki ağırlığı göz önüne alındığında; Balkanlar'da tam anlamıyla etkili olan bir “Büyük Güç”ün yokluğu dolayısıyla havzanın tüm devletlerin etkisine açık olduğu ortadadır.³⁰

Erhan Türbedar ise Türkiye'nin Balkanlar'a olan yönelimini jeopolitik bir gereklilikten ziyade yükümlülük olarak değerlendirmekte ve bunun beş temel sebebi olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; Türkiye'nin Balkanlarla olan uzun tarihsel bağları, Türkiye'nin bölgeye müdahil olmasını gerektiren ve gerek balkanlardaki Türk varlığıyla gerekse karşılıklı göçler sonucunda ortaya çıkan insan faktörü, bölgede ortaya çıkacak herhangi bir krizden ve krizin ekonomik, politik ve kültürel etkilerinden Türkiye'nin bölgeyle olan coğrafi teması hasebiyle etkilenecek olması, Türkiye'nin büyüyen ekonomisi ve bu ekonomik gelişimin sürekliliğinin daha fazla bölge ve ülkeyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine bağlı olması gerçeği ve son olarak da Türkiye'nin bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirerek gelecekte AB üyeliğini destekleyecek müttefikler kazanmak istemesidir.³¹

²⁹ Nihat Çelik, “The Black Sea and The Balkans Under Ottoman Rule”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, 2010, s. 2.

³⁰ Hajrudin Somun, “Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo-Ottomanism: A Personal Account”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011, s.s. 33-34.

³¹ Erhan Türbedar, “Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011, s.s. 140-142.

Türk dış politikasındaki değişimi büyük ölçüde tetikleyen Soğuk Savaşın sona ermesinin ise Balkan havzası için biri olumlu diğeri de olumsuz olmak üzere iki sonucu olmuştur. Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya örneklerinde görüldüğü gibi Soğuk Savaşın bitişiyle birlikte sosyalist blokta yer alan ülkelerin siyasi sistemlerini demokrasi, ekonomik sistemlerini liberalizm çerçevesinde yeniden düzenleme çabaları ile aynı ülkelerin dış politikada yüzlerini batıya dönmeleri ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-Avrupa Birliği (NATO-AB) üyeliğini politik gündemlerinin en tepesine koymaları olumlu sonuç olarak değerlendirilebilir. Etnik milliyetçiliğin uluslararası sistemin dinamik yapısında hareket alanı bulması sonucunda Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde parçalanması ise olumsuz sonucu teşkil etmektedir.³² Öyle ki, Soğuk Savaşın bitimini müteakip en kanlı çatışmalar bu bölgede yaşanmış ve etnik-dini açıdan homojen olmayan bölgelerin daha küçük parçalara ayrılmasını ifade eden “Balkanizasyon” tabiri literatüre girmiştir.³³

Stratejik Derinlik doktrininde Balkan havzasına ayrı bir önem atfeden Davutoğlu'na göre ise Balkanlar, Avrasya'dan Akdeniz'e inen temel kavşak olmasından dolayı jeopolitik, doğu ile batının ayrım noktası olarak görülmesinden dolayı ise jeokültürel bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, yüzyılın başında insanlığın gördüğü en şiddetli savaşılarından biri burada atılan bir kurşunla başlamış, asrın sonunda ise, Soğuk Savaş döneminin statik yapısı dinamiğe dönerken, en kanlı çatışmalar burada yaşanmıştır.³⁴ Yine Osmanlı Devleti'nin, uluslararası hukuk açısından bölgedeki egemenliğinin sona erdiğini belirten Davutoğlu, Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan jeopolitik ve jeokültürel boşluğun çatışmaları doğurduğunu belirttiğinden sonra bu boşluğun Türkiye tarafından doldurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Bosna ve Kosova'daki şiddetli etnik çatışmalardan sonra, Boşnak ve Arnavut unsurların ilk olarak Türkiye'ye başvurması Türkiye'ye yüklenen tarihsel misyonun bir göstergesidir.³⁵

Türkiye nezdinde jeopolitik ve tarihsel-kültürel eksenlerde stratejik önemi bulunan Balkanlar özelinde bakıldığında ise Türkiye'nin ekonomik ve askeri anlamda

³² Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and International Law*, London: Routledge, 2002, s. 6.

³³ Muzaffer Vatansever, “Son Dönem Türk Dış Politikasında Balkanlar: Riskler ve Fırsatlar Ekseninde Bir Bölge”, *USAK Gündem Avrupa*, 2010, s. 5.

³⁴ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 120.

³⁵ *a.g.e.*, s. 122.

kendisini hissettirmesi 1990'lı yıllara tekabül etmektedir.³⁶ Türkiye'nin başlangıçta Balkan politikası Yunanistan ile rekabet ve AB merkezli politikalara dayanmıştır. Başka bir deyişle, ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve güvenlik algısı ilişkilerin tesisinde temel motivasyon kaynakları olmuşlardır. Özellikle, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde ortaya çıkmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye niceliksel olarak NATO'nun ikinci büyük ordusu olmasına rağmen bölgedeki askeri varlığı uluslararası bir girişimle birlikte bölgeye dâhil olması hasebiyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Balkan havzasına yönelik ilgisinin artması ve bu havza temelli çıkar tanımlamalarını yeniden gözden geçirmesi AK Parti'nin iktidara geldiği tarihten (2002) önceye ve Soğuk Savaşın sona erdiği tarihten (1989) hemen sonraya tekabül etmektedir.³⁷

AK Parti'nin iktidarı ile Türkiye'nin Balkan havzasına yönelik dış politikasında iki temel değişiklik göze çarpmaktadır. İlk olarak Türkiye havza ile olan ilişkilerini güçlendirme hedefini, havza devletleri ile olan ekonomik ilişkilerini güçlendirerek gerçekleştirme yolunu seçmiştir. İkinci olarak ise Türkiye, havza ile olan münasebetlerini yalnızca devletler ve hükümetler arasındaki ilişkiler düzeyine indirgememekte, Balkanlarda bulunan Türk/Müslüman politik organizasyonlar ve siyasal partiler ile de yakın temas halinde bulunmaktadır.³⁸ Muzaffer Vatansever ise Türkiye'nin son dönem balkan politikasındaki değişimi karşılıklı bağımlılık yaratma stratejisi çerçevesinde ele almaktadır. Çoklu diyalog kanallarının tesis edilmesi, meseleler arasında hiyerarşi gözetilmemesi ve buna bağlı olarak olayların demilitarize edilmesi alt sütunlarından oluşan bu strateji Vatansever'e göre Türkiye'nin son dönem Balkan politikalarının açıklanmasında kullanılabilecek önemli bir yoldur.³⁹

Vatansever, Türkiye'nin balkanlar eksenli krizlerin taraflarını bir araya getirme çabalarını, çok taraflı görüşmelerin yapıldığı stratejik iş birliği konseylerinin oluşturulmasını ve balkan devletleri ile ilişkilerin yalnızca iki devletin resmî kurumları arasındaki ilişkilere indirgenmeyerek devlet-dışı aktörlerin de sürece dâhil edilmesini,

³⁶ Mehmet Uğur Ekinci, "Turkey's Zero Problems Era In The Balkans", *SETA Analysis*, No: 1, 2013, s. 9.

³⁷ Birgül Demirtaş, "Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future", *Perceptions*, Vol. 18, No: 2, 2013, s. 164.

³⁸ İnan Rüma, "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No: 4, 2011, s. 134.

³⁹ Muzaffer Vatansever, *a.g.e.*, s. 6.

çoklu diyalog kanallarının oluşturulması bağlamında değerlendirmektedir. Yine Vatanserver, meseleler arasında hiyerarşik bir sıralamanın yapılmamasıyla ve Soğuk Savaşın kalıntılarından olan meselelere güvenlik eksenli yaklaşımın terk edilmesiyle farklı iş birliği alanlarının yaratılabildiğini belirtmektedir. Son sütun olan, olayların demilitarize edilmesini, meseleler arasında hiyerarşik bir sıralama yapılmaması sütunuyla direkt olarak ilişkilendiren Vatanserver, realist akımın yüksek politika-düşük düzeyli politika ayırımından hareketle ikili ilişkilerde ikinci sınıf meselelerin gündemde tutulmasını buna bağlamaktadır.⁴⁰

AK Parti dönemi Türk dış politikasının balkan eksenli manevralarına bakıldığında ise bölge eksenli krizlerde arabuluculuk görevi üstlenme ve bölge ile daha yakın ekonomik, politik, diplomatik ilişkilerin kurulmasına çalışma ön plana çıkmaktadır.⁴¹ Zira bu yolla Türkiye, bölgedeki geleneksel ortaklarıyla (Arnavutluk, Bosna-Hersek) ilişkilerini sağlamlaştırma, ilişkilerinin problemlili olduğu ülkelerle de (Sırbistan) ilişkilerini geliştirme ve dolayısıyla bölgede barış ve istikrarı hâkim kılma çabası içerisindeydi.⁴² Bu minvalde, Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında gerçekleşen diplomatik ziyaretler AK Parti döneminde sıklaşmış, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları balkan mediasında olumlu bir hava yaratmıştır. Ancak bu olumlu hava Türkiye'nin Bosna-Hersek üzerine yoğunlaşmaya başlamasıyla birlikte yerini, Türkiye'nin emperyal heveslere sahip olmakla suçlandığı olumsuz bir havaya bırakmıştır.⁴³ Oysa Türk yetkililere göre, Türk dış politikasının Balkanlara uzanan hali özellikle kriz durumlarında herkesin kazanabileceği bir yol sunmaktadır ve bu Batı'nın sıfır toplamlı süreçlerinden oldukça farklıdır.⁴⁴

Bununla birlikte, vizesiz seyahat ve sosyal aktiviteler yeni dönem Türk dış politikasının balkanlara yönelik manevralarında temel enstrümanları haline gelmişlerdir. Zira Türkiye Osmanlı döneminden kalan eserleri restore ederek yeniden canlandırmakta ve Müslüman popülasyon sayısının fazla olduğu yerlerde üniversite ve okullar inşa etmektedir. Bu noktada Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) etkin bir rol

⁴⁰ *a.g.e.*, s. 6-9.

⁴¹ Alida Vracic, "Turkey's Role in the Western Balkans", *SWP Research Paper*, No: 11, 2016, s. 5.

⁴² Birgül Demirtaş, "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: A Europeanised Foreign Policy in a De-Europeanised National Context", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 20, No: 10, 2015, s. 7.

⁴³ Erhan Türbedar, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁴ Suat Beylur, *Turkey's Balkan Policy Under Ak Party and Claims for Neo-Ottomanism*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 107.

oynamakta, Osmanlı döneminden kalma anıtları, camileri, hamamları ve geleneksel pazarları restore etmektedir.⁴⁵ Yine, yüzlerce Arnavut, Boşnak ve diğer balkan milletlerinden öğrenciler Türk üniversitelerinde eğitim görmektedirler.⁴⁶ Başka bir deyişle, AK Parti dönemi Balkan politikasının uygulayıcılarından olan devlet dışı aktörler de bu süreçte Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmaktadırlar.

Türkiye'nin Balkan bölgesine yönelik ekonomi eksenli faaliyetlerine bakıldığında ise, özellikle telekomünikasyon, ulaşım altyapısı ve banka sektörlerinde etkinlik göze çarpmaktadır. Türkiye bu noktada belli başlı sektörler üzerinden bölgedeki ekonomik etkinliğini arttırmayı hedeflemektedir.⁴⁷ Örneğin, Bosna Hersek'te tamamı yabancı sermayeli ilk banka olan Türkiye Ziraat Bankası⁴⁸ ve Kosova'da açılan Türkiye Ekonomi Bankası⁴⁹ oldukça önemlidir. Bununla birlikte, Türk Hava Yolları bölgedeki tüm ülkelere sefer düzenleyen birkaç hava yolu şirketinden biridir.⁵⁰ Bölgenin sermayeye olan ihtiyacı hasebiyle her türlü yatırım olumlu karşılanmakta bu süreçte Türk yatırımcılar da etkin rol üstlenmektedirler. Yine Türk dizilerinin bölgedeki izlenme oranları Balkanlar ile Türkiye'nin yakınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Bu minvalde, Türk dizileri Türkiye'nin bazı adımlarının yanlış anlaşıldığı bölgede balkan politikasını kolaylaştıracak gibi gözükmemektedir. Zira Türkiye hakkındaki ön yargılara, yanlış anlamalara ve bilgi eksikliğine dayalı olumsuz hava bu şekilde kırılabilir.⁵¹

Türkiye balkanlardaki askeri varlığı, çatışmalar sonrası barışın korunmasını amaçlayan uluslararası girişimlerde önemli bir role sahiptir. Ekonomik ve politik etkisinin artması ile birlikte Türkiye, havzadaki askeri anlamdaki varlığını da güçlendirme yoluna gitmiştir. Bölge devletlerinin savunma bakanlıklarıyla işbirliği,

⁴⁵ “Balkanlar'daki Osmanlı Restore Ediliyor”, <http://t24.com.tr/haber/balkanlardaki-osmanli-restore-ediliyor/4324>, Erişim Tarihi: 11.01.2013.

⁴⁶ “Türkiye'de 26 Bin Yabancı Öğrenci Var”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25284803/>, Erişim Tarihi: 11.01.2013.

⁴⁷ “Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

⁴⁸ “Turkish Ziraat Bank Bosnia”, <http://www.ziraatbosnia.ba/turkish/tr/text.php?tekst=15>, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

⁴⁹ “TEB Kosova'da Hızla Büyüyor”, http://www.balkangunlugu.com/v3/index.php?option=com_content&view=article&id=1938%3Ateb-kosovada-hzla-bueyueyor&Itemid=150, Erişim Tarihi:03.01.2013.

⁵⁰ “Balkanlarda Türkiye'ye Vize Uygulayan Ülke Kalmadı!”, <http://tatil.milliyet.com.tr/balkanlarda-turkiye-ye-vize-uygulayan-ulke-kalmadi-/anitur/haberdetay/08.12.2010/1323776/default.htm>, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

⁵¹ “Gizli Silah: Diziler”, <http://ihaber.istanbul.edu.tr/medya/gizli-silah-diziler-h1243.html>, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

teçhizat sağlayarak balkan devletlerinin güvenliklerinin güçlendirilmesi ve ortak gerçekleştirilen tatbikatlar güçlendirilen askeri varlığın göstergeleridirler.⁵² Nihayet Türk dış politikasında köklü değişimlerin yaşandığının vurgulandığı AK Parti döneminde, Türkiye'nin Balkan politikası, mevcut sorunların çözümsüzlüğe terk edilmek yerine çözüme kavuşturulması bölge ülkelerin kendi aralarında ve Türkiye ile olan ilişkilerinde iletişim kanallarının sürekli olarak açık bırakılması, Balkanlar eksenli politikaların aktörleri arasında işbirliğinin ve ekonomiye endeksli karşılıklı bağımlılığın artırılması, bölgede etkileşim, iletişim ve ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi ve işbirliği alanlarının artırılması noktalarına vurgu yapmaktadır.⁵³

TEORİNİN PRATİKTEKİ GELİŞMELERLE UYUMU: STRATEJİK DERİNLİK Mİ, DİPSİZ KUYU MU?

i) Osmanlı mirasının Türkiye için Balkan politikasında kolaylaştırıcı bir faktör olduğunu belirten Davutoğlu, bu noktada, Müslüman toplumların Türk dış politikasının birinci etki alanı olduğunu belirtmektedir. Geçmişte Türk dış politikasının sırtında yük olarak görülen Müslüman toplumların artık bu şekilde algılanmaması gerektiğini belirten Davutoğlu, Müslüman olmayan toplumları da Türkiye'nin Balkan politikası için ayrı bir yere koymaktadır.⁵⁴

Bu çerçevede Türkiye'nin Osmanlı mirasını canlandırma temelindeki faaliyetleri Müslüman toplumlarla Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmaktadır. Özellikle TİKA'nın bu konuda yürüttüğü faaliyetler Türk dış politikasının bu hedefe ulaşmada yumuşak güç unsurlarını taşımaktadır. Yine, AK Parti hükümetlerinin teşvikleriyle Balkan havzasında ekonomik yatırımlarını yoğunlaştıran Türk iş adamları yumuşak gücün bir başka unsurudur. Bununla birlikte Türk dış politika karar alıcıları bahsi geçen hedefe ulaşma noktasında Osmanlı tarihi temelli retoriği yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu noktada amaçları ise ortak bir tarihe sahip olunduğunu düşündükleri Türkiye ve Balkan devletlerini yine ortak bir paydada buluşturmasıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, böylesi bir yaklaşım Balkanlardaki Müslüman toplumlar ile sınırlı kalmaktadır. Zira özellikle Balkan havzasındaki Müslüman olmayan toplumlar ile Türkiye'nin Osmanlı tarihine

⁵² “Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

⁵³ Muzaffer Vatansever, “Türkiye'nin Balkanlardaki Potansiyel ve Limitleri”, *Analist*, Sayı: 3, 2011, s.s. 8-9.

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s.s. 122-123.

bakışları ciddi biçimde farklılaşmaktadır. Öyle ki, Türkiye için Osmanlı'nın balkanlarda hâkim olduğu dönemler havzanın altın çağına, refaha ve barışa tekabül ederken, Müslüman olmayan toplumlar için aynı dönem sömürgeciliği, ağır vergileri ve bazen katliamları anımsatmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye yalnızca Müslüman toplumlar ile değil diğer toplumlar ile de ilişkilerini geliştirme yolunda çaba sarf etmektedir. Örneğin 2009 yılı, Türkiye'nin Balkanlara etkili bir aktör olarak dönüşünü temsil eden yıl⁵⁵ olmakla birlikte bunun Türkiye-Sırbistan ilişkilerine yansımaları da bu doğrultuda olmuştur. 2009 yılının Ekim ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Sırbistan'ın başkenti Belgrad'a yapılan ziyaret, Türkiye'nin adı geçen ülke ile ilişkilerini düzeltme girişimlerinin bir sonucudur. Zira Abdullah Gül'ün ziyareti, 23 yıl sonra Türkiye'den Sırbistan'a yapılan devlet başkanı düzeyindeki ilk ziyaret olması⁵⁶ bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, Türk dış politikası karar alıcılarının Müslüman toplumlara yönelik aktif bir dış politika izlenmesi hedefine ulaşma konusunda başarılı oldukları açık olmakla birlikte, bu başarının temel kaynağı Türk dış politikasının yumuşak güç unsurlarıdır. Ancak bu yolda kullanılan retorik balkan devletleri genelinden bakıldığında Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermektedir.

ii) Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin balkan politikası nezdinde bölgedeki etnik azınlıkları güvence altına alacak bir uluslararası hukuk zemininin oluşturulması kısa ve orta vadeli hedefdir. Zira oluşturulacak uluslararası hukuk zemini ile Türkiye, bölgedeki Müslüman halkları ilgilendiren konularda söz sahibi olabilecektir. Ancak bu politik hedeflere ulaşmak için, Türkiye'nin aktif bir Balkan politikası izlemesi mecburidir.⁵⁷

Bu açıdan bakıldığında bu yönde bir başarının sağlanamadığı ortadadır. Türkiye'nin bu konudaki en önemli girişimi Sırbistan-Hırvatistan-Bosna Hersek ile oluşturduğu “üçlü danışma konseyleri”dir. Oluşturulan bu yapı Türkiye'nin mesellere müdahillliği konusunda önemli bir zemin sağlamakla birlikte asıl önemi birbiriyle sorunlu adı geçen üç ülkenin bir araya getirilmesidir. Zira çatışma konularının çözümsüzlüğe itilmesinde en önemli faktör olan iletişim kanallarının kapatılması durumu bu vesile ile

⁵⁵ Erhan Türbedar, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁶ “Gül Sırbistan'a Gidiyor”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2009/10/24/gul_sirbistana_gidiyor, Erişim Tarihi: 12.01.2013.

⁵⁷ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

aşılmaya çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki bu yapının bile Türkiye'nin -Kıbrıs örneğine benzeyen⁵⁸- meselelere doğrudan müdahilliğinin uluslararası hukuk alanındaki meşru zeminini oluşturmaktan uzak olduğu ortadadır.

iii) Yine Davutoğlu Balkanlar eksenli bir güvenlik hattının çok taraflı ve ikili güvenlik antlaşmalarıyla sağlanması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹

Bu doğrultuda bahsi geçen hedefe ulaşıldığı söylenemez. Zira Türkiye'nin Balkanlardaki askeri varlığı Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde uluslararası girişimle birlikte ortaya çıkmıştır ve dolayısıyla bu kapsamla sınırlıdır. Bununla birlikte, bölge ülkelerinin Batı örgütlenmesinin askeri kanadını oluşturan NATO'ya üyeliklerini destekleyen Türkiye'nin Balkan devletleriyle anlaşması sonucu ortaya çıkacak güvenlik antlaşmaları NATO'nun küresel ve bölgesel çapta etkinliği ve kapsamı göz önüne alındığında ya yetersiz ya da gereksiz kalacaktır. Yine, AB üyeliğini dış politika gündemlerinin temel hedefi haline getiren Balkan devletleri perspektifinden bakıldığında Türkiye ile imzalanacak olan güvenlik antlaşmalarının AB karşısındaki mevcut pozisyonlarını güçlendirmeyeceği açıktır. Ancak belirtmek gerekir ki, her ne kadar Türkiye ile Balkan devletleri arasında ortaya çıkmış iki veya çok taraflı güvenlik antlaşması yoksa da savunma alanında imzalanan antlaşmalar büyük önem arz etmektedir. Bu antlaşmalar çerçevesinde Türkiye, bölgede güvenli bir ortamın yaratılması sürecinde yerel güçlere gerekli desteği sağlamaktadır.

iv) Davutoğlu, Türkiye'nin Osmanlı bakiyesi Balkan toplumlarının güvenliklerinin sağlanmasına, kimliklerinin korunmasına, aralarındaki iletişimin artırılmasına, sosyal ve ekonomik altyapılarının güçlendirilmesine katkı sağlaması gerektiğini belirtmektedir. Zira Türkiye'nin balkanlardaki varlığı ve etkinliği kati surette buna bağlıdır.⁶⁰

Bu noktada Türkiye Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan liderlerinin 24 Nisan 2010'da imzaladıkları Balkanlarda barış ve istikrara dair İstanbul Deklarasyonu ise

⁵⁸ Bu noktada Kıbrıs örneği ile kastedilen Türkiye'nin yürüttüğü barış harekâtlarının uluslararası hukuk alanında meşru zeminin oluşturduğu garantörlük antlaşmalarıdır. Oysa adı geçen üç devlet ile birlikte Türkiye'nin bir araya gelmesiyle oluşan danışma konseyleri tarafların istedikleri ölçüde etkinlik kazanacaktır. Türkiye'nin Kıbrıs özelinde sahip olduğu uluslararası hukuk hakları için bkz. Füsun Arsava, "Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1-4, 1996, s.s. 43-51.

⁵⁹ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 124.

⁶⁰ *a.g.e.*, s. 318.

Türkiye'nin Balkan eksenli politikalarının bir başka başarısı olarak değerlendirilebilir.⁶¹ Zira krizin tarafları bir araya gelerek Bosna'nın toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına dair irade beyanlarını ortaya koymuşlardır. Bunun yanında, tarafların AB'ye entegre olmaya yönelik işbirliğini ve çalışmalarını arttırmaya dair taahhütleri adı geçen deklarasyonun bir başka sonucunu oluşturmaktadır. Son olarak Türkiye, üçlü danışma mekanizmaları (Türkiye-Hırvatistan-Bosna, Türkiye-Sırbistan-Bosna) oluşturarak ülkeler arasındaki iletişimin sürekli kılınması ve diyalog kanallarının kapanmamasına dair önemli bir adım atmıştır. Bu noktada Bosna-Türkiye-Sırbistan danışma mekanizmasının, Bosna büyükelçisinin Belgrad'a atanmasını konusundaki başarısı oldukça önemlidir.⁶²

Özetle Türk dış politikasının Balkanlardaki temel yönelim alanlarından olan Müslüman toplumların Türkiye ile olduğu kadar kendi aralarında da iletişimin güçlendirilmesi ve ilişkilerin iyileştirilmesi oldukça önemlidir. Bölge içi dengeler ve bölge dışı faktörler göz önüne alındığında bahsi geçen Osmanlı bakiyesi toplumların koordineli bir şekilde hareket etmelerini sağlayacak olan ilişkilerin güçlendirilmesi meselesinde ise Türkiye'ye büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu noktada, AK Parti dönemindeki Türk dış politikasının temel enstrümanı bu ülkeler arasındaki bağların Müslüman kimliği veya Osmanlı tarihi üzerinden birleştirmektir. Bu noktada sağlanan başarı açık olmakla birlikte Osmanlı bakiyesi toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve koordineli bir şekilde hareket etmelerini sağlamak amacıyla kullanılan Osmanlı tarihi retoriği ve yapılan İslam vurgusu havzadaki Müslüman olmayan toplumlar nezdinde bir sorun teşkil etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu tarz bir yaklaşım tarihsel sürece farklı açılardan bakan toplumlar arasındaki ayrılığı derinleştirebilecektir ve havzanın yakın zamandaki en büyük kıyımının sebebini oluşturan etnik-dinsel ayrılıkları kaşıyabilecektir. Özetle, Türk dış politikasının bu hedefe ulaştığı açık olmakla birlikte bu yolda kullanılan enstrümanların genel politikaya verdiği zarar ortadadır.

v) Davutoğlu, Türkiye'nin Balkan politikalarında kullanabileceği sistemik araç NATO'yu ön plana çıkarmaktadır. Balkan eksenli bir meselenin AB veya Birleşmiş Milletler (BM) önünde nihayete erdirilmesinin Türkiye lehine bir sonuç doğurmayacağını

⁶¹ Erhan Türbedar, "Üçlü Balkan Zirvesinin Nedenleri ve Önemi", *TEPAV Değerlendirme Notu*, 2010.

⁶² Zarko Petrovic, Dusan Reljic, "Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card", *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011, s.s. 160-161.

belirten Davutoğlu, doğrudan NATO, dolaylı yoldan ise ABD'yi arkasına alacak bir Türkiye'nin Avrupa karşısında elinin güçleneceğini belirtmektedir.⁶³

Bu doğrultuda Soğuk Savaşın bitimi akabinde özellikle eski sosyalist Balkan devletlerinin ortaya çıkan yeni dünyaya adapte olabilmeleri konusunda en önemli dış politika gündem maddelerini oluşturan batı örgütlenmelerine üyelik, Türkiye tarafından da büyük ölçüde desteklenmektedir. Bu minvalde, Balkan devletlerinin öne çıkan iki örgüte -NATO ve AB- üyeliklerini destekleyen Türkiye özellikle istikrarsız ve güvenlikten yoksun devletler için bu üyelikleri gerekli görmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Bosna'ya NATO tarafından üye eylem planı verilmesi konusunda yaptığı lobi faaliyetleri⁶⁴, Makedonya'nın ve diğer balkan devletlerinin AB ve NATO üyeliklerini bu ülkelerdeki dönüşümün sağlanması hasebiyle desteklemesi teorinin pratikteki gelişmelerle uyumuna işaret etmektedir. Yine Balkanların Batı ittifakı içerisinde yer almasını ve dolayısıyla Balkan ülkelerinin AB-NATO üyeliğini destekleyen Türkiye, Sırbistan'ın da bölgenin barış ve istikrarı için bu örgütlere üyeliğini gerekli görmekte ve desteklemektedir. Sırbistan ise Kosova temelli görüş ayrılığından dolayı Türkiye'nin bazı adımlarından ciddi rahatsızlık duysa da Balkanlar eksenli sorunların çözümüne dair Türkiye'nin attığı adımları olumlu karşılamıştır. Zira Sırbistan'ın Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne geçici üyeliğini desteklemesi⁶⁵ bu olumlu karşılamanın bir sonucudur.

Ancak yine de gerek tarihsel derinliğe sahip ön yargılar gerekse Türk dış politika karar alıcılarının Osmanlı tarihi retoriğini yoğun bir şekilde kullanmaları Türkiye'nin bu açık desteğini sorgulanır duruma düşürmektedir. Öyle ki bazı yaklaşımlara göre Türkiye'nin Balkan bölgesine yönelik politikası AB ve NATO ile rekabet eder cinstedir. Oysa dikkatle incelendiğinde aslında Türkiye'nin izlediği politikaların AB'nin izlediği/izlemeye çalıştığı politikadan çok da farklı olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin güvenliğinin, sınırların ötesindeki güvenlik ve barış ortamıyla oluşabileceğinden hareket eden Türk dış politika karar alıcılarıyla AB temsilcileri aynı temel motivasyon kaynağından esinlenmektedirler. Zira Balkan bölgesi eksenli ortaya çıkabilecek bir krizde

⁶³ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s.s. 321-322.

⁶⁴ “Türkiye Bastırdı, AB Bosna'ya Vizeyi Kaldırıyor”, <http://www.habererk.com/haber/1890/turkiye-bastirdi-ab-bosna-ya-vizeyi-kaldiriyor.html>, Erişim Tarihi:12.01.2013.

⁶⁵ “Türkiye-Sırbistan Savunma Sanayi İşbirliği”, <http://t24.com.tr/haber/turkiye-sirbistan-savunma-sanayi-isbirligi/47491>, Erişim Tarihi:12.01.2013.

krizin doğrudan etkileri AB ülkeleri içerisinde hissedilecektir. AB'nin Balkanlarda etkin olması, bölge ülkelerini AB standartlarına erişme konusunda desteklemesi ve birliğin genişleme stratejisinin son dönemde Balkan eksenli olmasına bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Balkan politikasını AB ve NATO'ya meydan okur cinste değerlendirmek oldukça abartılı bir yaklaşımdır. Zira Türkiye, bölgedeki mevcut ekonomik etkinliğiyle AB ile yarışacak düzeyde değildir. Yine, NATO ve Türkiye'nin askeri kapasiteleri karşılaştırıldığında bu iddiaların absürtlüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak, uzun vadede, Balkan devletleri AB kapısında uzun bir süre bekletilirse ve Türkiye ekonomik etkinliğini arttırmaya devam ederse iddia edilen süreç gerçekleşebilir. Fakat kısa vadede Balkan devletleri AB'ye alternatif bir gücün bölgedeki varlığını kabul edecek gibi gözükmemektedirler.

vi) Davutoğlu, bunun yanında Balkan havzası ile ekonomik ilişkilerin ön planda tutulmasını gerekli görmektedir.⁶⁶

Bu çerçevede AK parti hükümetlerinin verdiği teşvikler ile birlikte Türk iş adamları Balkan havzasında belli sektörlerde etkinliklerini arttırmaktadırlar. Özellikle balkanlardaki telekomünikasyon, ulaşım ve bankacılık sektörlerinde Türkiye'nin etkinliği oldukça önemlidir. Fakat belirtmek gerekir ki, Balkanlar ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler Türkiye'nin bölgedeki politik ve diplomatik varlığıyla uyumlu düzeyde değildir. Üstelik Balkan pazarı, Türkiye için küçük bir pazardır ve bölge halkının alım gücü düşüktür. Başka bir deyişle, Türkiye'nin bölgede artan varlığına rağmen ekonomik etkinliği baştan sınırlanmış durumdadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bölgedeki ekonomik etkinliğinin artması AB'nin içinde bulunduğu derin krizin sürmesine bağlıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin bölge ülkeleriyle imzaladığı serbest ticaret antlaşmaları ve (Kosova hariç) bölge ülkeleriyle vizesiz seyahat uygulamaları ekonomik ilişkilerin gelişmesine yarar sağlamak ile birlikte turizm sektörüne de olumlu yönde etki etmektedir. Yine örneğin son yıllarda Sırbistan ile Türkiye arasında yüksek düzeydeki karşılıklı ziyaretler çoğalmıştır. Bu ve Türkiye'nin Balkanlardaki aktif faaliyetleri sonucu, 2010 yılında Türkiye-Sırbistan Ortak Ticaret Antlaşması imzalanmış,⁶⁷ karşılıklı vizeler kaldırılmış⁶⁸

⁶⁶ Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s.s. 320-321.

⁶⁷ "Serbest Ticaret Anlaşmaları Kılavuzu", *İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği*, 2010, s.s. 35-38.

⁶⁸ "Sırbistan'la Vizeler Kalktı", <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/15283628.asp>, Erişim Tarihi:12.01.2013.

ve iki ülke Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.⁶⁹ Bu sürecin Kosova temelli görüş ayrılıklarına rağmen yaşanması oldukça ciddi bir başarıdır.

SONUÇ YERİNE: AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BALKANLARDAKİ KARNESİ

2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türk dış politikasında köklü değişimlerin yaşandığının genel kabul gördüğü açık olmakla beraber, aslında Türkiye'nin Balkanlar nezdinde yürüttüğü dış politika özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı bir ivme kazanmıştır. Zira uluslararası sistemin statik bir yapıdan dinamik bir yapıya dönüşü ve Balkan temelli ortaya çıkan krizler; Türk dış politikasında değişimi mecburi kılmıştır. Ancak başlatılan bu değişimin teorik zeminini Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik doktrinine kadar oluşturulamamıştır. Bu noktadan hareketle, Türk dış politikasının Balkanlardaki mevcut seyri ele alındığında, teorinin pratiğe tam anlamıyla etki etmesine katkı sağlayacak gelişmeler yanında bu etkiyi ortadan kaldıracak gelişmeler de mevcuttur. Özellikle, Türkiye'nin Balkan merkezli krizlere müdahil olma isteği ve arabuluculuk görevleri olumlu gelişmeler iken kullanılan tarihsel retoriğe dayalı olarak Türkiye'nin etkinliğini abartan yaklaşımlar olumsuz gelişmelerdir. Bununla birlikte, ekonomik ilişkilerin boyutunun sınırlanmışlığı göz önüne alındığında ve buna Türkiye'nin sınırlı askeri kapasitesi eklendiğinde Türkiye'nin etkinliğinin reel politikte uyuşmayacak düzeyde abartılması doğru bir yaklaşım değildir.

Türkiye'nin Balkanlara açılmak adına kullandığı tarihsel retoriğin yalnızca bölgedeki Müslüman unsurlar tarafından olumlu karşılandığı açık olmakla birlikte, diğer dinlere mensup halkların nezdinde kullanılan bu dilin yarattığı hava, Türk dış politikasının hedef ve amaçları bakımından engel teşkil etmektedir. Zira Türk yetkililerin Balkanların altın çağı olarak nitelendirdikleri Osmanlı dönemi, Müslüman olmayan toplumların hafızasında aynı algıları yaratmamaktadır. Başka bir anlatımla AK Parti elitleri Balkanların Osmanlı dönemindeki zamanına atıf yaparken refah, adalet ve güvenliğe atıf yaparlarken karşı tarafın bu dönemden ağır vergileri, katliamları ve

⁶⁹ “Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Sırbistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması”, <http://www.mevzuatlar.com/sy/resmigazete/rga/10/07/030710014.htm>, Erişim Tarihi:12.01.2013.

emperyalizmi anlamasıdır. Dolayısıyla Osmanlı tarihine vurgu yapan retoriğin Türkiye'nin politik öncelik ve hedeflerine uymadığı açıktır.

Benzer şekilde, Balkan devletlerinin AB üyeliğini dış politika gündemlerinin en tepesine koydukları göz önüne alındığında, Davutoğlu'nun vurgu yaptığı üzere, Balkanların Türkiye'nin Osmanlı mirası temelinde hinterlandı haline gelmesi gerçekçi gözükmemektedir. Öyle ki; AB kapısındaki bekleyişleri uzun süren bazı balkan devleti liderleri, uzayan bu sürecin Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasına yol açacağını belirtmektedirler. Başka bir deyişle, söz konusu Balkan devletleri için Türkiye'nin bölgeyi domine etmesi bir tehdit olarak görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı tarihine dayanan söylemler, Türkiye'nin balkan devletlerinin Batı kurumlarına üyeliğini desteklediğine dair söylemlerine ve bu konudaki inandırıcılığına gölge düşürmektedir. Dolayısıyla, Balkan devletlerinin herhangi bir krizde Türkiye'nin meseleye müdahil olmasını beklemeleri, tümüyle Türkiye'nin bölgeyi domine etmesini istemeleri ile eşdeğer görülmemelidir.

Yine, Balkan devletleri Türkiye'nin bölgedeki artan etkinliğine, kullanılan Osmanlı tarihi temelli retoriği ekleyerek Türkiye'nin bölge ülkelerini AB ve batıdan uzaklaştırarak kendi etki alanına alma yolunda ilerlediğini düşünmektedirler. Bu yaklaşıma karşılık Türk dış politika karar alıcılarının, balkan ülkelerinin NATO ve AB gibi batı örgütlenmelerine üyeliklerini desteklediklerine dair söylem ve demeçleri, daha yoğun bir şekilde kullanılan tarihsel bağ söylemiyle başarısızlığa uğramakta ve bu minvalde Türkiye'nin inandırıcılığı sarsılmaktadır. Benzer şekilde, Osmanlı eksenli söylemler Balkanlarda Türk-Müslüman unsurların kenetlenmesini sağlıyor olabilir. Ancak bu söylemler, Türkiye'nin arabuluculuk iddialarına da zarar vermektedir. Bununla birlikte Balkanlarda çok ciddi bir Türkiye etkisini isteyen devletler de çok fazla yoktur. Dolayısıyla Türkiye'nin ilerleyen süreçte bölge devletlerinin AB ve NATO üyeliklerini desteklemesi, üstleneceği arabuluculuk girişimlerinde uluslararası bir aktörü de yanına alarak bölgeye yönelik gizli bir gündeminin olduğu iddialarını çürütmesi, İslamizasyon endişesi taşıyan görece seküler Balkan toplumlarına yönelik politikalarını açıklık, dini hoşgörü ve batı değerleri üzerinden yürütmesi hedeflerine ulaşmada kendisine yarar sağlayacaktır. Zira bu haliyle Türk dış politikasının bölgedeki etkinliği Müslüman toplumlarla sınırlı kalmakta bunun da ötesinde diğer toplumları tedirgin etmektedir.

KAYNAKÇA

___“Serbest Ticaret Anlaşmaları Kılavuzu”, İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği 2010.

ARAL Berdal, “Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade 1983-1993”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No: 1, 2001.

ARAS Bülent, “The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Vol. 11, No: 3, 2009.

ARSAVA Füsün, “Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1-4, 1996.

AYDIN Mustafa, “Turkish Foreign Policy During the Gulf War of 1990-1991”, *Cairo Papers in Social Sciences*, Vol. 21, No:1, 1998.

BEYLUR Suat, *Turkey's Balkan Policy Under Ak Party and Claims for Neo-Ottomanism*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

ÇALIŞ Şaban, Erdem Özlük, “Jeopolitik: Mekânın Siyasallaştırılması ve Suiistimal Edilmesi”, Zeynep Dağı (ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

ÇALIŞ Şaban H., *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

ÇELİK Nihat, “The Black Sea and The Balkans Under Ottoman Rule”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, 2010.

ÇINAR Yusuf, “Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Akademik Bakış*, Sayı: 26, 2011.

DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

DEMİRTAŞ Birgül, “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, *Perceptions*, Vol. 18, No: 2, 2013.

DEMİRTAŞ Birgül, “Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: A Europeanised Foreign Policy in a De-Europeanised National Context”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 20, No: 10, 2015.

ERSOY Eyüp, “Old Principles, New Practices: Explaining the AKP Foreign Policy”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 8, No: 4, 2009.

FUKUYAMA Francis, “The End of History?”, *The National Interest*, 1989.

GRIGORIADIS Loannis N., “The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, Working Paper, No: 8, 2010.

HUDSON, Valerie M., Christopher S. Vore, “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow”, *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, Issue: 2, 1995.

HUNTINGTON Samuel P., “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 1993.

LAYNE Christopher, “This Time It’s Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana”, *International Studies Quarterly*, Vol. 56, Issue: 1, 2012.

LECHA Eduard Soler i, “The Conceptual Architecture of Turkish Foreign Policy: An Update in Light of Regional Turbulence”, *Mediterráneo*, No: 18, 2011.

MEARSHEIMER John J., “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, *International Security*, Vol. 15, No: 1, 1990.

MUELLER Benjamin, *At Cold War’s End: Complexity, Causes and Counterfactuals*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, 2015.

MURINSON Alexander, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No: 6, 2006.

ORAN Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1-4, 1996.

ÖNİŞ Ziya, “Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No:1, 2011.

PETROVIC Zarko, Dusan Reljic, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011.

RADAN Peter, *The Break-up of Yugoslavia and International Law*, London: Routledge, 2002.

RÜMA İnan, “Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No: 4, 2011.

SOMUN Hajrudin, “Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo-Ottomanism:A Personal Account”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011.

TOMJA Alida, “Polarity and International System Consequences”, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Vol. 1, No: 1, 2014.

TÜRBEDAR Erhan, “Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No: 3, 2011.

TÜRBEDAR Erhan, “Üçlü Balkan Zirvesinin Nedenleri ve Önemi”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, 2010.

VATANSEVER Muzaffer, “Son Dönem Türk Dış Politikasında Balkanlar: Riskler ve Fırsatlar Ekseninde Bir Bölge”, *USAK Gündem Avrupa*, 2010.

VATANSEVER Muzaffer, “Türkiye'nin Balkanlardaki Potansiyel ve Limitleri”, *Analist*, Sayı: 3, 2011.

VRACIC Alida, “Turkey’s Role in the Western Balkans”, *SWP Research Paper*, No: 11, 2016.

WALKER Jashua W., “Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Vol. 9, No: 3, 2007.

WENGER Andreas, Doron Zimmerman, *International Relations: From the Cold War to the Globalized World*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2003.

ZLOBIN Nikolai V., “The United States, Russia and the New Challenges”, *Demokratizatsiya*, 2003.

“Balkanlar'daki Osmanlı Restore Ediliyor”,
<http://t24.com.tr/haber/balkanlardaki-osmanli-restore-ediliyor/4324>, Erişim Tarihi:
11.01.2013.

“Balkanlarda Türkiye'ye Vize Uygulayan Ülke Kalmadı!”,
[http://tatil.milliyet.com.tr/balkanlarda-turkiye-ye-vize-uygulayan-ulke-kalmadi-
/anitur/haberdetay/08.12.2010/1323776/default.htm](http://tatil.milliyet.com.tr/balkanlarda-turkiye-ye-vize-uygulayan-ulke-kalmadi-/anitur/haberdetay/08.12.2010/1323776/default.htm), Erişim Tarihi: 03.01.2013.

“Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası,
Erişim Tarihi: 03.01.2013.

“Gizli Silah: Diziler”, [http://ihaber.istanbul.edu.tr/medya/gizli-silah-diziler-
h1243.html](http://ihaber.istanbul.edu.tr/medya/gizli-silah-diziler-h1243.html), Erişim Tarihi: 03.01.2013.

“Gül Sırbistan'a Gidiyor”,
http://www.sabah.com.tr/Gundem/2009/10/24/gul_sirbistana_gidiyor, Erişim
Tarihi:12.01.2013.

“Sırbistan'la Vizeler Kalktı”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/15283628.asp>,
Erişim Tarihi:12.01.2013.

“TEB Kosova'da Hızla Büyüyor”,
[http://www.balkangunlugu.com/v3/index.php?option=com_content&view=article&id=1
938%3Ateb-kosovada-hzla-bueyueyor&Itemid=150](http://www.balkangunlugu.com/v3/index.php?option=com_content&view=article&id=1938%3Ateb-kosovada-hzla-bueyueyor&Itemid=150), Erişim Tarihi:03.01.2013.

“Turkish Ziraat Bank Bosnia”,
<http://www.ziraatbosnia.ba/turkish/tr/text.php?tekst=15>, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

“Türkiye Bastırdı, AB Bosna'ya Vizeyi Kaldırıyor”,
[http://www.habererk.com/haber/1890/turkiye-bastirdi-ab-bosna-ya-vizeyi-
kaldiriyor.html](http://www.habererk.com/haber/1890/turkiye-bastirdi-ab-bosna-ya-vizeyi-kaldiriyor.html), Erişim Tarihi:12.01.2013.

“Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Sırbistan Cumhuriyeti
Savunma Bakanlığı Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması”,
<http://www.mevzuatlar.com/sy/resmigazete/rga/10/07/030710014.htm>, Erişim
Tarihi:12.01.2013.

“Türkiye'de 26 Bin Yabancı Öğrenci Var”,
<http://www.ntvmsnbc.com/id/25284803/>, Erişim Tarihi: 11.01.2013.

“Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 03.01.2013.

“Türkiye-Sırbistan Savunma Sanayi İşbirliği”, <http://t24.com.tr/haber/turkiye-sirbistan-savunma-sanayi-isbirligi/47491>, Erişim Tarihi:12.01.2013.